

Проф. др Гордана Стокић Симончић
Катедра за библиотекарство и информатику
Филолошког факултета у Београду
gordana.stokic@yahoo.com

УДК 091=163.41(497.115)
02:726.5(=163.41)(497.115)

Зоран Ч. Вукадиновић
Универзитетска библиотека у Приштини
(са привременим седиштем у Косовској Митровици)
zdusanistevan@yahoo.com

Српска књига и библиотеке на Косову и Метохији

Сажетак

Текст се бави библиотечким збиркама на Косову и Метохији, у актуелном тренутку озбиљних политичких промена простираних из распада Југославије. Посебна пажња поклоњена је колекцијама манастира у Пећи – историјском седишту српских патријарха, манастира Високи Дечани и Грачанице, библиотеци Српске православне богословије „Св. Ћирило и Методије“ у Призрену, привремено смештеној у Нишу и Националној и универзитетској библиотеци „Иво Андрић“, сада у Београду.

Кључне речи:

Косово и Метохија, библиотеке, манастири, колекције књига

Косово и Метохија захвата површину од 10.849км², или око 12% територије Републике Србије.* Према резултатима редовног републичког пописа из 1991. године, на Косову и Метохији живело је 1.956.196 људи или нешто мање од 20% становника Србије. Према националном саставу, Албанци су чинили 82,2% становништва Покрајине, док су међу преостале 23 националне и етничке групе најбројнији били Срби, муслимани, Роми, Црногорци, Турци, Хрвати. Демографске процене УНМИК-а¹ из 2002. године говоре да на Косову и Метохији има између 1,7 и 1,9 милиона становника: 88% Албанаца, 6% Срба, 3% Словенских муслимана (Горанаца, Бошњака и др), 2% Рома и 1% Турака. Срби који тренутно живе на Косову и Метохији, као и Влада Републике Србије, износе податак о 115.000 до 124.000 српских становника КиМ, али и број од 215.000 до 255.000 лица српске националности која су привремено расељена са Косова и Метохије.

Према *Извештају Светске банке*² из јула 2007. године, Косово је, у погледу економског стандарда, на самом дну лествице у Европи, а карактеришу га велико сиромаштво и незапосленост. Поред осталог, у *Извештају* се на-

води да 15% становништва живи у екстремној беди, а да 38% становништва преживљава са 1,40 евра на дан; да се незапосленост попела на 72% радно способног становништва и да је међу незапосленима 40% младих; да 20.000 породица живи од социјалне помоћи. Сваки пети становник КиМ је неписмен, сваки трећи нема завршену основну школу; годишње око 20.000 средњошколаца и 2.000 студената заврши школовање и тражи посао, без много изгледа на успех. Због изражене незапослености, сиромаштва и безперспективности, у извештају Програма УН за развој (UNDP)³ наводи се да би готово половина младих, без обзира на етничку припадност, напустила КиМ тј. емигрирала из земље.

Огромна улагања Светске банке у развој Косова и Метохије, у последњих петнаестак година, нису дала одговарајуће резултате у погледу економског стандарда становништва, али ни у погледу демократизације друштва и слободе грађана. Српско становништво на Косову и Метохији данас живи у енклавама, нема слободу кретања и слободу информисања, нема штампариију на српском језику... Различити су разлози довели до тога да је данас српска књига на Косову и Метохији све ређа и све мање присутна: од петовековног ропства под Турцима (1459–1912), пљачки, пустошења и разношења књига под различитим изговорима (па и *ради научних истраживања*), преко великих миграција становништва, два светска рата и међунационалних сукоба у последњој деценији 20. века,

* Текст је изложен на 75. Конгресу IFLA-е, Секција за историју библиотеке, 23. август 2009. године, у Милану, а оригинална, енглеска верзија доступна је на адреси <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/78-stokic-en.pdf>

¹ UNMIC = United Nations Mission in Kosovo; на Косову и Метохији, од лета 1999.

² Kosovo – Poverty assessment (Vol. 1 of 2): Accelerating inclusive growth to reduce widespread poverty, <http://www.worldbank.org/kosovo>, and <http://www-wds.worldbank.org/kosovo> (преузето 24. 4. 2009).

³ Kosovo – Youth in jeopardy: being young, unemployed, and poor in Kosovo – a report on youth employment in Kosovo, <http://www-wds.worldbank.org/kosovo> (преузето 24. 4. 2009).

до проглашења независне државе Косово. Данас у Европи нема нације чије су библиотеке на једном делу територије више угрожене него што су колекције српске књиге на Косову и Метохији, а то се може утврдити увидом у тренутно стање манастирских, школских, високошколских и националних колекција на том простору. Овај рад не бави се генезом процеса у којем су косовско-метохијске библиотеке постале оштро подељене по националном критеријуму на: 1) албанске библиотеке и 2) српске и друге, нити политичким оценама и импликацијама недавних догађаја, већ подстиче на размишљање о мери у којој ти догађаји утичу на ниво интелектуалних, информационих, етничких, верских и, генерално, демократских слобода свих грађана Косова и Метохије.

Манастирске библиотеке на Косову и Метохији – неми чувари писмености, вере и идентитета

Косово, територијални, политички и културни епицентар средњовековне српске државе, и данас пружа бројна сведочанства о вишевековном присуству српског народа на овој територији: 1.352 здања која припадају Српској православној цркви, 534 стара српска гробља, остаци 96 старих градова и утврђења, као и остаци 14 двораца средњовековне српске властеле чине укупно 1.996 српских топонима на данашњој карти Косова⁴. Од 115 регистрованих манастира, четири се налазе на UNESCO-вој листи светске културне баштине: Пећка патријаршија, Грачаница, Високи Дечани и Богородица Љевишка.

Године 1219. за српску православну цркву отпочео је период независности и аутономије у односу на Охридску архиепископију, цариградску цркву и византијског цара. Св. Сава, тада архиепископ Сава I (око 1169–1236), одабрао је за средиште архиепископије манастир Жичу код Краљева, у централној Србији, али је, пред крај 13. века, архиепископски престо пренет у Пећ, где је, на старом жичком метоху, Савин наследник Арсеније I, још око 1250. године подигао и живописао цркву св. Апостола. Манастирски комплекс ширио се вековима; званично седиште српских архиепископа постао је крајем 13. века, а седиште патријарха 1346. године. Већ са пресељењем архиепископског седишта из Жиче у Пећки манастир, тамо је пренет и део библиотеке, која је у наредним вековима пратила судбину српске средњовековне државе. У време успона српске државе, ова библиотека се увећавала, са првим најездама Турака у 14. веку била изложена нападима, а са падом Деспотовине под турску власт (1459) и укидањем Патријаршије и она је пропадала. Обновом црквене организације, 1557. године, и манастир и библиотека добили су нов развојни импулс. Поред две градитељске обнове, око 1565. и 1620–1634. године, средином тога века, Пећка патријаршија успоставила је везе са руским царством, одакле

јој стижу поклони у новцу, штампаним књигама и богослужбеним предметима. Велико стечено богатство донело је са собом опасност од пљачке, па су манастирско благо монаси повремено склањали ван манастира, у нади да ће га тако сачувати. Зна се, међутим, да су Турци открили ризницу Пећке патријаршије која је била сакривена у кубе манастира Грачанице, и да су је опљачкали 1688. године. Остало је записано да је пећко благо било тако велико, да га је одвукло 9 коња. Само две године касније, део књига из Пећког манастира понео је патријарх Арсеније III Чарнојевић, приликом велике сеобе Срба на подручје тадашње Хабзбуршке монархије. Ова сеоба, којом је око 70.000 Срба напустило Косово због страха од турске одмазде, означила је и померање патријаршијског седишта, најпре у Сремске Карловце, па, касније у Београд. Књиге које је Патријарх том приликом понео у нову отаџбину послужиле су, 1706. године, као основа за формирање данашње Патријаршијске библиотеке, сада најстарије библиотеке у Београду. У овој библиотеци се и данас чува десетак књига донетих приликом Велике сеобе.

Данас Пећка патријаршија има збирку од 113 рукописа, који су сакупљени у 18. и 19. веку. Најстарије је једно пергаментно јеванђеље по Луки и Јовану, из 13. века, а ту

Гордана Стокић Симончић излаже на Конгресу IFLA-е у Милану

се налазе и, у првој половини 15. века преписана, *Диоитира*, теолошко-филозофски спис Михаила Псела, византијског писца и државника 11. века, *Ромилово јеванђеље*, с краја 14. или почетка 15. века, четворојеванђеље дијака Симона из 1562. и цетињски штампани *Окшоих њешола-сник* из 1494.⁵

Манастир Грачаница, недалеко од Приштине, подигнут је као задужбина краља Милутина између 1315. и 1321. године. Данас је Црква успења Богородице једини сачувани објект средњовековног манастирског комплекса, а на западном зиду њене јужне бочне капеле у целини је очувана уклесана оснивачка повеља са потписом краља

⁴ Љубиша Гвоић, *Српско културно наслеђе на Косову и Метохији* (Београд: Новости: ЈП „Железница Србије”), 2007.

⁵ Владимир Мошин, „Рукописи Пећке патријаршије”, *Сјарине Косова и Метохије* 4–5 (1968–1971): 5–55.

Милутина. Грачаница је имала библиотеку од оснивања, али је она страдала врло рано, за време турских пљачки и пожара 1379–1383. године. Стога у њој нема најстаријих рукописних књига, нити се у ризници манастирској налазе иконе из доба краља Милутина и богати поклони којима је манастир даровала образована Милутинова супруга, византијска принцеза Симонида. Према једном запису из 1388. године, „књиге су изгореле у пиргу и са њима мноштво људи”, а уследила је обнова библиотеке, када је неки писар те књиге „почео писати од почетка”.⁶ Тако се показало да уобичајено смештање књига у манастирску кулу као место сигурно од пљачке и пожара, у време турске најезде постаје веома опасно, јер су Турци, у својим налетима, најпре уништавали фортификацијске, одбрамбене делове манастирских комплекса.

Око 1530. у Грачаници постоји преписивачка радионица са скромним мајсторима, 1539. је, по жељи и, уз настојање митрополита новобрдског Никанора, у Грачаници

Спаљена Богословија „Св. Ћирила и Методија” у Призрену и спаљени манастир Светих Архангела (у позадини), април 2004.

прорадила штампарија, а тада је, вероватно, обновљена и библиотека. Митрополит Никанор, који је био покретач посла на штампању *Окџоиха ђеџојласника*, једине књиге грачаничке штампарије, имао је и вредну приватну библиотеку. Грачаничка библиотека морала је бити прилично богата још почетком 19. века, сматра медијевалиста Владимир Мошин, и износи податке који сами за себе говоре о путу књиге и начинима сиромашења српских манастирских библиотека у томе столећу:

„Оданде је Михановић око 1840. год. однео две огромне драгоцене књиге читачког *Минеја* из 14. в. које сада ките збирку Југославенске академије у Загребу (III с 22 и III с 23); из Грачанице су 1857. год. дошле у Гилфердингову збирку (сада у Лењинграду) *Требник* 14. в. бр. 21, од-

ломци из пергаментног еванђеља (бр. 68) с краја 13. поч. 14. в, одломак *Наказанија Јефрема Сирина* 14. в, (бр. 77), одломци из *Пандекџа* Никона Черногорца 14. в. (бр. 78), и можда још који од одломака, на којима он није забележио провенијенцију. Оданде је дошао у збирку Хлудову (сада у Москви) *минеј* бр. 146 из 1388. год; у збирку Српске академије наука *Номоканон* са записом из 1631. год. (бр. 28, Стојановићев каталог бр. 123); у бившу Народну библиотеку у Београду – зборник *Панаџерик* из 1580. год. (бр. 28); у Академију наука у Лењинграду – децембарски *минеј* митрополита Никанора (бр. 13. 1. 16). У манастиру је још крајем прошлог столећа успео Љ. Ковачевић да препише споменути запис на *минеју* из 1388. г, а Јастребов да избележи и објави низ записа који више не постоје.”⁷

Према Мошиновом инвентару грачаничких старих књига сачињеном 1961. године, сачувано је укупно 38 рукописних и 12 старих штампаних књига. Све рукописне књиге су српске редакције, али је свега 15 сачувано у целини, док су преостале у одломцима. Највише их је из 16. (22 споменика) и 15. века (11 споменика). Данас се у Грачаници не чува ни један примерак *Окџоиха* који је у њој штампан.

Библиотека манастира Високи Дечани чува 173 књиге настале од краја 13. до краја 18. века. Од њих је 155 на хартији, док су остале на пергаменту. Највећим делом су богослужбене и писане српскословенским језиком, иако се међу њима налазе и неколике писане рускословенском и бугарском редакцијом, те два рукописа на грчком. Чак 57 кодекса из 14. века писано је на хартији, а у њима се не налазе белешке које би потврдиле да су настали у самом манастиру. Како нема ни писаних потврда да су настали у неком другом манастиру, испитивањем водених знакова и дуктуса појединих писара, дошло се до поузданих података да је бар 10 од њих настало у Хиландару⁸ и да су их преписали образовани хиландарски монаси Јосиф (потписивао се и са Дамјан) и Јов. Ово је једна од потврда тезе да је Хиландар био велики преписивачки центар, у којем су књиге преписиване за сопствене потребе, али и за потребе других наших манастира.⁹ Међутим, у прве две деценије 15. века, када је игуман дечански Григорије Цамблак, писарска и преписивачка делатност цвета у самим Дечанима.¹⁰ У другој половини 16. века, дечански скрипторијум опет је воде-

сали образовани хиландарски монаси Јосиф (потписивао се и са Дамјан) и Јов. Ово је једна од потврда тезе да је Хиландар био велики преписивачки центар, у којем су књиге преписиване за сопствене потребе, али и за потребе других наших манастира.⁹ Међутим, у прве две деценије 15. века, када је игуман дечански Григорије Цамблак, писарска и преписивачка делатност цвета у самим Дечанима.¹⁰ У другој половини 16. века, дечански скрипторијум опет је воде-

⁷ Исто, 18

⁸ Манастир Хиландар је српски манастир на Светој Гори (Грчка), основан 1198. године.

⁹ Мирослава Гроздановић-Пајић, „Хиландар и рукописне књиге XIV века манастира Дечани”, *Осам векова Хиландара: Историја, духовни животи, књижевности, уметности и архивске културе*, ур. Војислав Кораћ (Београд: САНУ, 2000), 325–330.

¹⁰ Надежда Синдик, „Кодиколошке белешке о неким дечанским рукописима”, *Археографски прилози* 19 (1997): 93–105.

⁶ Владимир Мошин, „Рукописи манастира Грачаница”, *Сјарине Косова и Метохије* 1 (1961): 17.

ћи на простору Косова и Метохије, а рукописи настали у њему изузетни су и по лепоти преписа и по броју.

С обзиром да основни богослужбени комплет за појање у српским храмовима износи 9 до 11 књига, као и на бројност цркава и манастира, број кодекса који су у протеклим вековима служили овој сврси на Косову и Метохији може се, свакако, проценити на десетак хиљада. Задужбине српских владара, највише властеле или црквених великодостојника, обезбеђивале су и неговање владарских или породичних култова у њима. Како су српски владари сачрањивани у својим задужбинама, а потом, готово без изузетка, проглашавани свецима и каноноизовани, манастири су били не само „места живог и трајног ходочашћа“¹¹ него и *радионице* у којима је цео процес добијао своју трајну, писану форму. Негујући култове владара, манастири су јачали историјску свест народа који их је походио, а негујући *писменост*, они су омогућавали тој свести да савлада ограничења времена и простора. Средишта верског живота, српски манастири постали су временом својеврсна школа хришћанске и народне традиције, а јаке везе са народом учиниле су да се они битно разликују од манастира у Византији, као и од манастира у западној Европи.

Данас су српски манастири на Косову и Метохији окружени бодљикавом жицом, а од дела непријатељски настројеног албанског становништва чувају их војници међународних војних мисија. Па ипак, од уласка трупа НАТО 1999. године на Космет, па до 2003, спаљено је, порушено оскрнављено или демолирано 112 цркава и манастира, а у два дана нереда, 17. и 18. марта 2004. године, уништено је још 36 православних светиња. Међу уништеним светињама је и Богородица Љевишка, црква из 14. века, која је током турске владавине била претворена у џамију, а 1950. рестаурирана, да би открила фреске изванредне лепоте због којих је и уврштена на листу светске културне баштине. Појединачне књиге које су избегле овој судбини, као и библиотеке Пећког манастира, Грачанице и Дечана, не налазе се више на КиМ, већ у Народној библиотеци Србије у Београду. У оквиру процеса дигитализације српског културног наслеђа, Народна библиотека Србије дигитализовала је највећи број рукописа Пећке патријаршије и манастира Високи Дечани.¹²

Библиотека Српске православне богословије „Св. Ђирило и Методије“ у Призрену – угашени светионик напретка

Судбину Богородице Љевишке поделила је, у марту 2004, и Српска православна богословија „Св. Ђирило и Методије“ у Призрену. У овом средњовековном царском српском граду, који је у другој половини био седиште неколико иностраних конзулата, Богословија је отворена 1871. године, залагањем руског конзула Ивана С. Јастребова и добротворством Симе Андрејевића Игуманова (1804–1882), пребогатог српског трговца, родом из Призрена. Игуманов, велики добротвор манастира и школа, поконио је имање у центру Призрена, изградио прве зграде и обезбедио новац, али је поставио и основ библио-

теци Богословије. После смрти сина јединца¹³, Игуманов је синовљеву библиотеку донео у Призрен и поконио Богословији као основу будућег фонда. У библиотеци су се, у луксузном повезу, налазила сва чувена дела руских писаца до 1865. године, дела на грчком језику и сви гласници Српског ученог друштва¹⁴ који су до тог времена

Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“ у Приштини (основана 1970. године)

били штампани. На свакој повезаној књизи налазила се и посвета: „Призренској школи од Манојла Симеуновића –Игуманова“.¹⁵

Тек основана библиотека Богословије стекла је великог дародавца и у познатом пријатељу српског народа, Ивану Степановичу-Јастребову, руском конзулу у Призрену (1871–1875, 1879–1886). Бавећи се књижевношћу, он је себи набављао многа дела и на разним језицима, па их је, тек прочитана, слао библиотеци са посветом „Призренској Семинарији – Јастребов“.¹⁶ Доцније, на њега су се угледали наредни руски конзули: Лисичов, Бјељајев, Аћимовић и Тухолка. Као редовни дародавци, појављују се српски интелектуалци и удружења: др Владан Ђорђевић, који је свој часопис *Ошацина* слао Богословији бесплатно, Љубомир Ковачевић, који је даровао библиотеци 80 примерака *Лейојиса Мајшице српске* у Новом Саду и Друштво Свети Сава, које је редовно слало своја издања.

Из годишњег извештаја Богословије за школску 1891/1892.¹⁶ види се да је библиотека поседовала 2.063 комада књига: на српском језику 1.285, на руском 527 и на другим језицима 251 књигу. За Косово, где се након две велике сеобе српског живља (1690. и 1735) и потпу-

¹³ Сима Андрејевић Игуманов оженио се 1833. године Султаном Дрваревић и са њом имао сина Манојла и кћер Магу. И супруга и кћер умрле су пре 1846. када је Игуманов у Цариграду већ стекао велико богатство. Игуманов са сином одлази у Кијев, где ће ступити у контакт са просвећеним Русима и младим српским интелектуалцима и где ће му се школовати син. После преране Манојлове смрти, 1865. године, Игуманов је поступно пренео свој капитал у Србију, настанио се у Призрену, где је и умро. В. Милован Ј. Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији: 1850–1941* (Београд, 2004).

¹⁴ Српско учено друштво (1864–1886) једна је од историјских претходница Српске академије наука и уметности у Београду.

¹⁵ Владимир Бован, *Призренска богословија*, (Ниш: Српска православна богословија Светог Кирила и Методија у Призрену, привремено у Нишу, 2007), 36.

¹⁶ Богословија у Призрену повремено је издвала извештаје о свом раду током школске године, па тако постоји штампани извештај и за ову годину.

¹¹ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, стр. 96.

¹² Збирка ћириличних рукописа манастира Пећка патријаршија, <http://digital.nb.rs/collection/ru-pes>; Збирка ћириличних рукописа манастира Дечани, <http://digital.nb.rs/collection/ru-dec> (преузето 24. 4. 2009).

ног замирања писмености, прве основне школе отварају тек 1810. (у Призрену 1810 и женска 1836, у Вучитрну 1812, у Косовској Митровици 1836, у Пећи 1820–1830?), и које се турске власти ослободило тек 1912. године, била

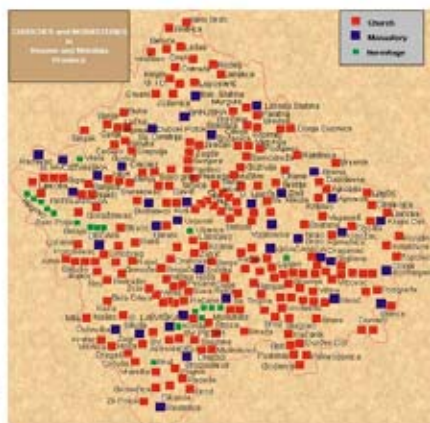
било 3.065. Иако је у деценији пред Други светски рат Библиотека практично деловала као јавна, имала професионалног библиотекара, савремен смештај и организацију грађе, она није достигла величину фонда са почетка 1915.

Након Другог светског рата, у време социјалистичке власти, Богословија је као институција била скрајнута, њена библиотека је шездесетих година достигла бројку од око 18.000 свезака грађе, али никада више није повратила онај значај који је имала када је била најбогатија и најзнаменитија библиотека Срба под Турском.

Мало је познато да је током 128 година рада на Косову Богословија одшколовала око 2.500 студената, а међу њима више учитеља него свештеника. Данас се призренска Богословија не налази на територији Косова: оштећена током НАТО бомбардовања 1999, зграда је једно време била станиште команде немачких јединица КФОР-а¹⁸ и склониште протераног српског становништва. Школа је 1999. године пресељена у Ниш (централна Србија) где ради под именом Српска православна богословија Светих Кирила и Методија у Призрену, привремено у Нишу. Марта 2004. зграда Богословије у Призрену је спаљена, а током 2006–2007. обновљена од стране Српске православне цркве, чији поглавар званично управља задужином Симе Андрејевића Игуманова. У обновљеној згради, међутим, нема активности: према последњим расположивим подацима у Призрену данас живи 12 Срба.

Serbian cultural heritage in KiM

- 1,352 buildings belonging to the Serbian Orthodox Church,
- 534 old Serbian cemeteries,
- remains of 96 old cities and fortresses,
- remains of 14 castles of medieaval Serbian nobility
- total of 1,996 Serbian toponyms on Kosovo's present-day map

Мапа српског културног наслеђа на Косову и Метохији

је ово непојамно велика библиотека. Уз њу, постојале су тек скромне школске колекције, које су почеле да се формирају након 1863. године, пошто је у Београду формиран Просветни одбор који је у ове крајеве слао школску литературу.

Исте године када је почела са радом Богословија, прва средња школа на Косову, у Призрену је основана и Вилајетска штампарија, прва штампарија у новијој историји Косова. Први српско-турски лист, *Призрен* (1871–1875), објављен је 1871. године у овој штампарији, а са њиме је почела борба за употребу српског језика у јавној комуникацији. У Вилајетској штампарији, која је 1881. премештена у Приштину, ново административно седиште регије, објављена је и прва *Читанка за основне школе*, 1884. године.

Библиотеку Богословије спалила је, током Првог светског рата, 1915. године, бугарска војска, пошто је заузела Призрен. Гачније, од око 9.000 дела у 13.000 свезака, колико је поседовала Библиотека, Бугари су издвојили око 3.000 књига и пренели у Софију, а остало уништили. Године 1919, након Првог светског рата и обнове разрушеног комплекса, Богословија је наставила рад, а упоредо формирала и нови почетни фонд од 825 књига. Бугари су преговорима били принуђени да врате 2.300 књига (1922. године), а према извештају о раду школе за 1929/30. годину, истиче се да библиотека има 3.423 књиге у професорској и 7.127 књига у ученичкој библиотеци.¹⁷ Исти извештај сведочи да су Библиотеку користили и ученици других призренских школа и грађани Призрена, којих је

Народна и универзитетска библиотека Косова – стварност или химера?

Народну и универзитетску библиотеку Косова званично је основала Влада Републике Србије 1970. године. Деценију пре тога, уобличавана је функција ове обласне библиотеке као централне за јужну српску покрајину, са правом на обавезни примерак публикација са територије Србије од 1963. и правом на обавезни примерак са територије целе тадашње Југославије од 1965. године. Пошто је Влада Србије донела Закон о оснивању Универзитета у Приштини 18. новембра 1969, библиотеци у Приштини придодата је и функција универзитетске библиотеке.

Седма и осма деценија 20. века биле су време необично брзог развоја библиотекарства у Југославији, па је и Косово, премда најслабије развијено, помагано у напорима да организује већи број библиотека свих типова¹⁹, да обогати своје књижне фондове, да прихвати међународне стандарде за обраду библиотечке грађе, да оснује струковно удружење и стручно библиотечарско гласило, те да крене путем професионализације библиотечке делатности. Подстицај у том правцу био је и изградња нове, наменске зграде за Библиотеку, која је завршена 1981. године, а која има смештајни капацитет за два милиона књига и 400

¹⁸ KFOR – Kosovo Forces

¹⁹ Овим текстом није обухваћен рад јавних библиотека на Косову и Метохији, које почињу убрзано да се развијају након Другог светског рата.

корисничких места у читаоницама. Редован прилив нове грађе обезбедио је да НУБ КиМ у последњу деценију 20. века уђе са скоро милион књига, организационом структуром од 11 одељења и преко 100 запослених радника. Аутоматизација рада у Библиотеци отпочела је 1989. године.

Народна и универзитетска библиотека у Приштини, која је у међувремену понела име српског нобеловца, књижевника Иве Андрића, постала је последњих деценија 20. века поприште интензивних међунационалних сукоба између Срба и Албанаца, а оптужбе да је у том периоду систематски уништавана или фаворизирана библиотечка грађа противника, могу се чути на обе стране. Данас, када у Библиотеци више не ради ниједан Србин и када у Приштини уопште не живе Срби, српска професионална библиотечка јавност нема никакве контакте са албанским колегама. Према подацима из марта 2003. године, у НУБ КиМ је радило 87 Албанаца и 1 Бошњак, а Библиотека је поседовала око 600.000 како албанских, тако и српских књига.

У Београду, у Народној библиотеци Србије, где је након НАТО бомбардовања Србије 1999. номинално пренето седиште НУБ КиМ, целу деценију чуван је обавезни примерак за централну библиотеку Косова. Један део тих књига поклоњен је 2007. године Универзитетској библиотеци у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици, која је отворена 28. јуна 2008. и по настанку је најмања библиотека на Косову и Метохији.

Пошто се настава на албанском језику од школске 1991/92. године самоиницијативно издвојила из састава Универзитета у Приштини, дошло је на КиМ до формирања паралелног образовног система. Недашњи Универзитет у Приштини оштро је подељен по националној припадности наставника и студената, с тиме што су зграде и имовина Универзитета остали у Приштини, а српска популација била принуђена да се повуче на подручје са већинским српским становништвом. Упркос бројним потешкоћама са којима се суочио, Универзитет у Приштини, сада са седиштем у Косовској Митровици, успео је да се консолидује, остане у оквиру образовног система Републике Србије и постаје високообразовна институција од изузетног значаја на овим просторима. Са статусом државног универзитета, чији је оснивач Народна скупштина Републике Србије и који се финансира из буџета Републике Србије, он запошљава 746 наставника и сарадника и око 350 ненаставног особља, а на њему студира више од 10.000 студената. Као и широм Србије, и на свих 10 факултета овог универзитета у току је процес усаглашавања наставних планова и програма са захтевима Болонског процеса.

Универзитетска библиотека у Косовској Митровици састоји се од централне и 10 факултетских библиотека. Систем располаже наменски опремљеним простором, рачунарским центром, две читаонице и фондом од 32.000 библиографских јединица, од чега је поклон Народне библиотеке Србије 12.515 библиографских јединица, а поклон Библиотеке Матице српске (Нови Сад) преко 6.000 књига. Поводом оснивања, даровима у књигама помогле

су, такође, београдска Компанија „Новости”, *Службени гласник*, бројни појединци, професори универзитета и грађани. Од марта 2008. године Библиотека је члан Виртуелне библиотеке Србије – ВБС, чији је циљ повезивање библиотека Србије у јединствен информациони систем. То подразумева инсталацију COBISS-a²⁰ библиотечко-информационог система са узајамном каталогизацијом, узајамном библиографско-каталожком базом података, као и другим функцијама виртуелне библиотеке, а у који је сада укључено преко 500 библиотека у региону.

Развивши се од заостале вароши са неколико стотина кућа, понајвише захваљујући изградњи железничке пруге Солун-Скопље-Косовска Митровица (1874. године), Косовска Митровица данас, према проценама из различитих извора, има између 18.000 и 30.000 становника. Овај број односи се на српско становништво, које сада живи у северном делу града. Значајни центар српске књиге на Косову и Метохији град је постао између два светска рата, када су у њему радиле 4 књижаре и 4 штампарије у којима је објављено 5 листова, 2 часописа и око 50 наслова књига. У косовске парадоксе спада чињеница да данас у српском делу града нема штампарије, али да је он седиште чак две јавне библиотеке: једне чији је оснивач општина и која делује у скромним условима, и друге, која је до 1999. радила у јужном делу града, потом пренета у северни део, у зграду у власништву UNMIK-а, а у чије су опремање организације USAID и Међународна организација за миграције – ИОМ, уложиле око 100.000 евра и која сада располаже фондом од преко 30.000 публикација.²¹

Недавно је, у средствима јавног информисања, Министарство културе Републике Србије најавило повратак Народне и универзитетске библиотеке „Иво Андрић” на Косову и Метохију. У сарадњи са Народном библиотеком Србије и уз спремност UNMIK администрације да подржи пројекат, сачињен је план повратка ове институције, а као њено ново седиште именована је Косовска Митровица.

Прича о библиотекама увек је прича о вредностима које једно друштво заступа, па се на примеру библиотека може пратити и укупан културни развој Срба на Косову и Метохији. Манастири са својим скрипторијама, библиотекама и нижим школама за припрему свештеничког кадра, те библиотеке при институцијама за образовање свештеника, утирале су пут световном образовању код Срба. Када је оно почело да се развија у 19. веку, при основним и средњим школама почеле су да се формирају скромне збирке књига

Почетак Јеванђеља по Луки, Ромилово четворојејеванђеље, касни 14. век

²⁰ COBISS – Cooperative On-line Bibliographic System and Services

²¹ Милена Тепавчевић, „Реч-две о Градској библиотеци „Вук Караџић” у Косовској Митровици”, *Јавне библиотеке* бр. 3/4 (2006): 191–193.

намењене ђацима и професорима. Национално ослобођење Срба од турске власти и улазак Косова и Метохије у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дали су нови замах култури књиге и читања. У следећим десетлеђима осниване су читаонице, а после Другог светског рата јавне библиотеке и национална библиотека, са идејом да негују књигу свих косовскометохијских народа и народности. Као и у другим деловима Југославије, и на Косову и Метохији су међунационалне тензије, политичка нестабилност, двовлашће, те ратна збивања, прекинули путеве књиге, образовања и информисања. Повлачење српских књига са територија на којима

су настајале, једнако као и онемогућавање рада институција културе, осиромашило је једно светло поље европске традиције и оставило, између осталог, превише простора другим медијима: малим, трећеразредним и сензационалистичким радио и ТВ станицама, полуинформисаности, полуистинама и информационој запуштености.

Питање Косова и Метохије, неоспорно, јесте политичко питање. Недопустиво је, међутим, да се као политичко питање третирају права грађана на књигу, читање, информацију, знање, образовање... и на традицију на којој се гради будућност.

Abstract

This article gives an overview of Serbian library collections in Kosovo and Metochia at the actual moment of serious political changes following the dissolution of the former Yugoslavia. Careful consideration is given to the library collections of Peć Monastery – the historic residence of Serbian Patriarchs, Veliki Dečani Monastery and Gračanica Monastery; the Library of Serbian Orthodox Theological College “Sts. Cyril and Methodius” in Prizren, temporarily in Niš; and the National and University Library “Ivo Andrić”, presently in Belgrade.

Key words:

Kosovo and Metochia, libraries, monasteries, library collections

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арсић, Ирена. „О Приштинској књижохранилници”. *Зборник Филолошкој факултету у Приштини* бр. 5/6 (1995/96), 127–135.
2. Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности* Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
3. Бован, Владимир. *Призренска богословија*. Ниш: Српска православна богословија Светог Кирила и Методија у Призрену, привремено у Нишу, 2007.
4. Блаца, Адем. „Библиотеке Косова и Метохије у периоду 1948–1958. године”. *Библиошкар* бр. 1/2 (1959): 59–63.
5. *Biblioteka Popullore dhe Universitare e Kosovës; Narodna i univerzitetska biblioteka Kosova; National and University Library of Kosovo*. Prishtinë: Bibliotekës Popullore dhe Universitare të Kosovës. Prishtina: Narodna i univerzitetska biblioteka Kosova, 1984.
6. Вукадиновић, Зоран и Милован Богавац. *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*. Приштина: Институт за српску културу; Призрен: Учитељски факултет, 2001.
7. Вукадиновић, Зоран. „Универзитетска библиотека у Косовској Митровици и библиотеке факултета Универзитета у Приштини”. *Савремена библиотека* бр. 25 (2008): 51–56.
8. Гроздановић-Пајић, Мирослава. „Хиландар и рукописне књиге XIV века манастира Дечани”. *Осам векова Хиландара: Историја, духовни животи, књижевности, уметности и архиве*. Уредник Војислав Кораћ, 325–330. Београд: САНУ, 2000.
9. Збирка ћириличних рукописа манастира Пећка патријаршија. <http://digital.nb.rs/collection/ru-pec> (преузето 24. 4. 2009).
10. Збирка ћириличних рукописа манастира Дечани. <http://digital.nb.rs/collection/ru-dec> (преузето 24. 4. 2009).
11. *Интелектуална слобода и савремене библиотеке*. Уредник Александра Вранеш. Београд: Филолошки факултет.
12. Калеси, Хасан. „Научни рад и библиотеке Косова”. *Библиошкар* бр. 3 (1971): 277–287.
13. Kosovo - Poverty assessment (Vol. 1 of 2): Accelerating inclusive growth to reduce widespread poverty. <http://www.worldbank.org/kosovo>, and <http://www-wds.worldbank.org/kosovo> (преузето 24. 4. 2009).
14. Kosovo - Youth in jeopardy: being young, unemployed, and poor in Kosovo - a report on youth employment in Kosovo. <http://www-wds.worldbank.org/kosovo> (преузето 24. 4. 2009).
15. Мошин, Владимир. „Рукописи Пећке патријаршије”. *Старине Косова и Метохије* 4–5 (1968–1971): 5–55.
16. Мошин, Владимир. „Рукописи манастира Грачаница”. *Старине Косова и Метохије* 1 (1961): 17.
17. Project Rastko – Kosovo and Metochia. <http://www.rastko.rs/kosovo/> (преузето 24. 4. 2009).
18. Синдик, Надежда. „Кодиколошке белешке о неким дечанским рукописима”. *Археографски прилози* 19 (1997): 93–105.
19. Стокић Симончић, Гордана. *Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку*. Панчево: Градска библиотека, 2008.
20. Тепавчевић, Милена. „Реч-две о Градској библиотеци, Вук Караџић'у Косовској Митровици”. *Јавне библиотеке* бр. 3/4 (2006): 191–193.
21. Terzic, Slavenko. Kosovo and Metochia in the Serbian History. <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/sanu/Kosovo.html> (преузето 24. 4. 2009).
22. Филић, Милорад и Зоран Вукадиновић. „Српске штампарије у Косовској Митровици”. *Стремљења* бр. 1/2 (1994): 144–163.